

Brez milosti – ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetnici na slovenskem, ur. Lovro Šturm, Nova revija, Ljubljana 2000., 382 str.

Zbornik radova pod naslovom *Bez milosti - ranjeni, invalidni i bolesni poslijeratni zarobljenici u Sloveniji* obrađuje razdoblje potkraj Drugoga svjetskog rata i neposredno nakon njega. Naime, zbornik obrađuje sudbine vojnika, ranjenika, invalida i bolesnika s područja Slovenije, te događaje koji su proteklih pola stoljeća bili prešućivani i skrivani od javnosti.

U istom izdanju objavljen je 1998. zbornik pod naslovom *Temna stran meseca – kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, urednika Drage Jančara, u kojem su autori priloga donijeli opise ideologije, ljudskih prava, sudskih procesa, zatvora i života u Sloveniji u vremenu od 1945. do 1990. godine.

U višegodišnjem radu na zborniku *Bez milosti* sudjelovali su: Lovro Šturm, Anton Dolenc, Katja Drobnič, Blaž Ivanc, Klemen Jaklič i Andrej Mihevc. Zbornik se sastoji od osam međusobno nezavisnih priloga (poglavlja). U uvodnom dijelu zbornika urednik opisuje metodologiju i način istraživanja, te navodi namjere i ciljeve cjelokupnog rada. Primarni ciljevi bili su utvrditi kakvi su bili položaj i sudbina ranjenika, invalida i drugih bolesnih vojnika iz skupine zarobljenika u Sloveniji. Najprije je trebalo ispitati u kojim krajevima Slovenije i u kojim zdravstvenim ustanovama su bili smješteni takvi ranjenici, bolesnici i invalidi koji su 9. svibnja 1945. (po oslobođenju) postali vojni zarobljenici Jugoslavenske armije. Nadalje, istraživanje je vodilo prema utvrđenju imena i podrijetla osoba, a u konačnici je trebalo utvrditi što se s njima dogodilo nakon zarobljavanja.

Korištena je arhivska građa, stručna, memoarska literatura, kao i dnevni tisak. Podaci su upotpunjavani intervjuima, svjedočanstvima i neposrednim obilascima terena.

Prvo poglavlje pod naslovom "Premještanje bolesnika potkraj rata i sudbine ranjenika, invalida i bolesnih poslijeratnih zarobljenika" (21.-87.), koje su napisali Blaž Ivanc i Lovro Šturm, donosi okvirnu sliku stanja na kraju Drugoga svjetskog rata, kada je došlo do mnogobrojnog, općeg povlačenja ranjenika i invalida iz zdravstvenih ustanova u Sloveniji. Najveći broj ranjenika i invalida bio je smješten u Središnjoj vojnoj bolnici u Ljubljani (za vrijeme rata SS-Lazaret). Pretpostavlja se da je imala oko 1.000 pacijenata (njemački vojnici, slovenski domobrani i veći broj hrvatskih, srpskih, talijanskih, ukrajinskih i grčkih vojnika). Osim te bolnice opisane su još i Opća bolnica u Ljubljani, bolnica Golnik, muška bolnica Milosrdne braće u Kandiji kraj Novog Mesta i Invalidski dom u Ljubljani.

Skupno povlačenje izvođeno je raznim transportnim sredstvima, ali ponajviše s četirima sanitetskim vlakovima (oznake N, D, S i O) pod znakom Crvenog križa. Vlak N krenuo je iz Ljubljane 5. svibnja 1945. u smjeru Podnarta. Prevozio je veliki broj njemačkih bolesnika, kao i njemačko medicinsko osoblje. Vlak D, popunjen uglavnom slovenskim domobranima, krenuo je 7. svibnja 1945. iz Ljubljane u smjeru Medvode – Kranj - Podnart (spojio se s vlakom N i zajedno su činili 60 vagona) – Radovljica - Lesce, gdje su vlak napustili svi pokretniji (ostalo oko 150 bolesnika). Od tuda su krenuli prema Jesenicama, koje su zauzeli partizani. Vlak su napustili svi civili i on je s ostatkom ranjenika i invalida krenuo prema Blejskoj Dobravi, gdje je prenoćio. Nakon toga slijedio je povratak kroz Jesenice, Škofju Loku i Medvode. Tu su bolesnici prebačeni u kamione i vraćeni u Vojnu bolnicu. Vjerojatni datum povratka je između

12. i 16. svibnja 1945. U bolnici su smješteni u barake, a od tuda 19. svibnja poslani u logor u Biskupskom zavodu (Škofovi zavodi) u Sv. Vidu. Vlak S na kojem su bili većinom srpski bolesnici napustio je Ljubljano 6. svibnja 1945. Prošao je sličan put i zatvorenici su u konačnici završili u Biskupskom zavodu u Sv. Vidu. Ostale osobe odvedene su u Centralni zatvor OZNE u Ljubljani, logore u Teharju kraj Celja ili Bršljinu kraj Novog Mesta. Većina njih bili su ubijeni i svoje konačno prebivalište našli su u nekoj od mnogobrojnih jama (Brezarjeva jama kraj Podutika, Koščeva jama, Iško Vintgarje, jama kraj Konfina i dr.). Na kraju poglavlja navodi se kratki kronološki prikaz događaja u mjesecu svibnju i lipnju. Osim navedenih, vlak O krenuo je iz Ljubljane 8. svibnja 1945. Prevezio je slovenske domobrane, njemački glavni štab s bolesnicima i sanitetskom opremom. U Otočah se vojska predala, a sudbina ranjenika i bolesnika nije poznata.

Izbor arhivske građe donosi drugo poglavlje pod naslovom "Izvodi iz arhivske građe" (87.- 97.). Korištene su Matične knjige bolesnika (1944. i 1945. godina) iz Fonda javnog zdravstva, građa Fonda partizanskog saniteta (Arhiv Slovenije - AS 1860 PS), slovenskog domobranstva 1943.-1945. (AS 1878), kao i zatvoreničke knjige iz Fonda AS 1932 RSNZ. Korišten je popis prebivališta s datumom 31. srpnja 1941. Statističkog ureda u Ljubljani. Pojedini podaci dobiveni su iz crkvenih kronika i popisa, slovenskog školskog muzeja, Arhiva Željezničkog muzeja i Arhiva Sveučilišta u Ljubljani.

Najveći broj podataka sadrže Matične knjige bolesnika. Iz njih je moguće saznati ime i prezime, datum i mjesto rođenja, status vojne osobe, dijagnozu, te datume dolaska i napuštanja bolnice.

Blaž Ivanc, Jože Kočar i Lovro Šturm autori su trećeg poglavlja "Poimenični i strukturni popisi i pregled raznih skupina ranjenika, invalida i drugih bolesnih poslije ratnih zarobljenika na području Slovenije" (97.-185.), koje donosi popise imena nestalih i ubijenih osoba. Također postoje popisi preživjelih i popisi neriješenih slučajeva. Posebno su izdvojeni popisi talijanskih i njemačkih ranjenika, kao i bolesnika s područja Jugoslavije (Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija). Osim toga, u ovom poglavlju nalaze se tablični prikazi broja osoba koje su iz bolnica pristizale u Centralni zatvor OZNE u Ljubljani, kao i broj osoba koje su taj zatvor napuštale (vođeno po datumima).

Najopširnije poglavlje "Svjedočanstva" (185.-317.), izjave su svjedoka o događajima i sudbinama u bolnicama i zatvorima. Tematski su raspoređene po manjim podnaslovima. I. "Ranjenici koji su bili evakuirani iz Vojne bolnice na Mostah 1945.", II. "Sjećanja bolesnika iz Opće bolnice u Ljubljani", III. "Nesreća dva dječaka iz Rakitnice", IV. "Pogubljenja u Iškom Vintgarju", V. "Bolnica u Novom Mestu".

Posebno se nalaze svjedočenja o pojedinačnim osobama, čije sudbine su uglavnom nepoznate. Podaci su dobiveni od bolničkog osoblja, rodbine, stanovnika tih krajeva i preživjelih bolesnika i ranjenika. Arhivsku građu nadopunjuje i potvrđuje 250 svjedočanstava.

Klemen Jaklič u petom poglavlju "Zaštita ranjenika, bolesnika i vojnih zarobljenika po propisima međunarodnog vojnog prava, koji su bili važeći prije, za vrijeme i poslije Drugoga svjetskog rata" (317.- 331.) iznosi osnovne i nezaobilazne podatke o stvaranju Ženevskih konvencija (27. VII. 1929.). Međunarodno vojno pravo navodi kao obvezu zaštitu vojnih zarobljenika, uključujući ranjene i bolesne. Konvencije zabranjuju nasilje uz poštovanje ljudskog dostojanstva i časti. Kao zaključak navodi da se na prvom mjestu nalazi zaštita čovjeka, a ne samo čovjeka u vojnoj službi.

Šesto poglavlje "Masovne grobnice u jamama u Sloveniji" (331.- 351.), napisao je Andrej Mihevc. Podaci za ovo poglavlje dobiveni su od Katastra jama Speleološkog saveza Slovenije i Katastra Instituta za istraživanje krša. Jame su opisane sa speleološkog gledišta, a zatim kao masovne grobnice (ne navodi konkretan broj žrtava). Po podacima Katastra ljudske kosti nađene su u 86 jama. Navedene su: jama na Prevali, Kačna jama, Kaserova jama, Zala jama, jama na Koševcu, itd. Pri kraju se nalaze izvještaji o istraživanju jama pri Konfinu I. i II. Materijal je popraćen fotografijama. Većina tih masovnih grobnica minirana je, prekrivena smećem, i kao svi ostali događaji iz tog razdoblja skrivane su pomno od javnosti.

Više podataka o ovoj problematici na području Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore pruža nam knjiga Srečka Božičevića *Jame (kao) grobnice* (Zagreb, 1991.).

Katja Drobnič autorica je poglavlja "Identifikacija nestalih osoba iz masovnih grobnica s istraživanjem jetrene i mitohondrijske DNK" (351.- 371.). Na dvadesetak stranica opisuje napredak medicinskih istraživanja i tehnike te podrobno razjašnjava mogućnost identifikacije osoba s pomoću mitohondrijske analize DNK.

Posljednje poglavlje je "Sudskomedicinska i druga pitanja pri otvaranju masovnih grobnica Drugoga svjetskog rata" (371.-379.), autora Antona Dolenca. Pravosudna medicina svojim djelovanjem otkriva, objašnjava i analizira uzroke i posljedice masovnih ubojstava i tako dolazi do potvrđivanja načela međunarodnog humanitarnog prava. Ženevske konvencije zahtijevaju častan pokop zarobljenika. Naša dužnost je, navodi autor, otvoriti masovne grobnice, ispisati imena pokojnih i upisati ih u knjige mrtvih.

Svako od poglavlja na kraju sadrži popis kratica i popis korištene literature. Zbornik je bogato opremljen fotografijama (uglavnom iz privatnih zbirki) nestalih i ubijenih, kao i fotografijama s istraživanja na terenu.

Važno je napomenuti da je zbornik zanimljiv za hrvatsku historiografiju i širu javnost jer donosi popise Hrvata koji su 9. svibnja 1945. bili smješteni u Općoj bolnici u Ljubljani. Nadalje, navodi imena osoba koje su 8. i 9. lipnja 1945. odvedene u Centralni zatvor OZNE, te imena 26 Hrvata koji su te zatvore napustili 24. lipnja 1945. Njihova sudbina nije točno utvrđena (tablice na str. 156. i 162.).

Rekonstruirane su životne sudbine velikog broja ranjenih, invalidnih i drugih vojnih zarobljenika u Sloveniji. Opisani su tzv. medicinsko-evakuacijski transporti (iz različitih sanitetskih ustanova po cijeloj Sloveniji), koji su bili u sklopu sanitetskog odjela vojne oblasti IV. armije od početka svibnja do sredine lipnja 1945. godine. Iz mase bezimernih zarobljenika utvrđena su brojna imena. Potvrđeno je da ti bolesni i invalidni zarobljenici nisu imali zaštitu propisanu Ženevskim konvencijama, već su smatrani političkim protivnicima pri preuzimanju vlasti od komunističke partije. Zbog toga su bili izloženi ponižavanjima i mučenjima, te bez suda ubijani. Potvrđena su glavna mjesta mnogostrukih gubišta (Brezarjeva jama, Koščeva jama na Krimu, Iško Vintgarje, Konfin i dr.).

Istom problematikom na području Zagreba bavi se knjiga Milana Marušića *Žrtve komunističkih zlodjela u Zagrebu, svibanj 1945. i sljemenskim stratištima Brestovac i Gračani* (Zagreb, 2001.). Unatoč uloženom trudu, zanemarena je postojeća arhivska građa i ovo djelo ostalo je tek na razini prepričavanja manje-više poznatih, ali nepotvrđenih događaja.

Imajući sve navedeno na umu, potrebno je zaključiti da tek radom na arhivskoj građi, kontaktiranjem mnogobrojne stručne literature, zapisivanjem svjedočanstava

i interdisciplinarnom suradnjom može nastati jedno sustavno, iscrpno i dobro djelo poput zbornika *Bez milosti*.

Martina GRAHEK

Nova izdanja o Bleiburgu i “križnom putu”: Milan MARUŠIĆ, *Žrtve komunističkih zlodjela na sljemenskim stratištima: Bolnica Brestovac, Gračani, Zagreb, svibanj 1945.; Povlačenje 1945. Krivci i žrtve – Svjedočanstva o propasti NDH*, ur. Tomislav Sabljak i Ivo Smoljan; Zvonimir PUŠKAŠ, *Od Maribora do Ovčare, sudbina ranjenika Oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske u Mariboru svibnja 1945.*

Na policama hrvatskih knjižara u zadnje vrijeme često se pojavljuju raznolika izdanja vezana uz problematiku Bleiburške tragedije i “križnog puta”. Objavljena literatura uglavnom je memoarskog karaktera, te često bez značajnijih historiografskih vrijednosti. U ovom prilogu osvrnuti ću se na tri izdanja objavljena u posljednje tri godine.

Prvo od njih je zbornik *Povlačenje 1945. Krivci i žrtve – Svjedočanstva o propasti NDH*, ur. Tomislav Sabljak i Ivo Smoljan, ZIP mladost – OMEGA, Zagreb 2000., 352. str. Ovaj zbornik sastoji se od četiriju priloga koji su prikupljeni iz hrvatskih i srpskih iseljeničkih publikacija i novina u razdoblju 1955. - 1980. Navedene priloge prikupio je Ivo Smoljan uz pomoć dr. Jere Jareba. Namjera im je bila približiti ove tekstove hrvatskoj javnosti i napraviti jedan korak u rasvjetljavanju povijesti NDH.

Jere Jareb autor je “Predgovora” (5.-10.) u kojem sustavno i pregledno opisuje važnije događaje od puča u Beogradu 27. ožujka 1941. do trenutka kada Pavelić imenuje Vjekoslava Luburića zapovjednikom hrvatske vojske u povlačenju prema Austriji (7. svibnja 1945.).

Prvi prilog “S bijelom zastavom preko Alpa” (13.-59.) Vjekoslava Vrančića preuzet je iz knjige *U službi domovine* (Buenos Aires, 1977., 23-79). Krajem Drugoga svjetskog rata, povlačenjem njemačke vojske, uspjesima Saveznika i pomanjkanjem naoružanja vlada NDH odlučuje da se vojska treba povući prema zapadu i predati Saveznicima. U skladu s time, 3. i 4. svibnja 1945. sastavlja se Memorandum namijenjen savezničkom zapovjedniku za Sredozemlje feldmaršalu Haroldu Alexanderu sa sjedištem u Caserti. Jedan primjerak nosili su Vjekoslav Vrančić i Andrija Vrkljan, a drugi saveznički zrakoplovci zarobljeni u NDH. Memorandum je imao značenje političke isprave. Namjera mu je bila braniti pravo hrvatskog naroda na vlastitu državu, ali i istaknuti humani karakter, a to je zaštita bjegunaca. Hrvatsko poslanstvo ne uspijeva dostaviti Spomenicu, već završava u engleskim zarobljeničkim logorima Meste i Forli, gdje saznaju za događaje od 15. svibnja 1945. kraj Bleiburga.

Sjećanja Marinka Polića, “Od Mostara do Bleiburga”, (65.-199.) drugi je prilog koji je tiskan u novinama HSS-a *Hrvatski glas* (Winnipeg, Kanada, br. 30-48, 31. srpanj 1965. - 15. listopada 1966.).

Autor započinje opisom situacije u Bosni i Hercegovini početkom veljače 1945., kada uspjesima Saveznika dolazi do povlačenja hrvatske vojske. Paralelno s time